

## فرامین فارسی ماتناداران

### (بخشی از اسناد صفویان در مورد ارمنستان)

معرفی، ترجمه و بررسی: دکتر محمد باقر آرام

#### چکیده

سرزمین ارمنستان در عصر حکومت صفویان ایالتی مهم از قلمرو آنان محسوب می‌شد.

این سلسله اهتمام خاصی به اداره این سرزمین داشتند و با آن که ارمنستان ایران به لحاظ اداری جزو قلمرو حاکم آذربایجان بود این امر مانع ارتباط بزرگان ارمنی (خصوصاً روحانیون) با دربار اصفهان نبود در نتیجه در طول حکومت صفویان فرامین زیادی از طرف شاهان صفوی برای حل مسائل و شکایات ارمنه صادر گردید. این مجموعه در بررسی و مطالعه اوضاع تاریخی ارمنستان بسیار حائز اهمیت هستند. این مسئله از قرن هجدهم مورد توجه محققان ارمنی قرار گرفت و آنان تلاش نمودند مجموعه اسناد و مدارک ایرانی را گردآوری و مورد مطالعه قرار دهند. نتیجه این تلاش‌ها توسط پاپازیان به نتیجه رسید و او نتیجه مطالعات خود را در سه جلد منتشر ساخت.

کاستیکیان محقق دیگر ارمنی کار او را پی گرفت و تعدادی از این فرامین را با ترجمه روسی و انگلیسی و همراه با فرهنگ لغات منتشر ساخت. مخزن این فرامین مؤسسه نسخ خطی ماتناداران ایروان است. این فرامین جهت مطالعه و بررسی ابعادی از تاریخ عصر صفویان نیز حائز اهمیت فراوان است. یکی از آن جهات مهم، سیاست مذهبی آنان در قبال ارمنه است. مقاله حاضر درصدد توضیح اهمیت فرامین مذکور برای شناخت مسائل عصر صفوی و ارمنستان است.

کلید واژه‌ها: فرامین، ماتناداران، صفویه.

سرزمین ارمنستان طی بخش عمده‌ای از تاریخ صفویان جزو قلمرو این سلسله بود و هر چند در ادوار ضعف این سلسله، محل نزاع ایران و عثمانی قرار می‌گرفت. ولی روابط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مستحکم خود را با سرزمین ایران حفظ کرد، این روابط در چرخه‌ای جریان داشت که به گواهی اسناد و مدارک تاریخی، از نظر حکومت صفویان، ولایتی مهم در قلمرو آنان محسوب می‌شد و حکم ولایت درجه دوم یا تسخیری نداشت. مردم ارمنستان در پیروی از دین مسیحی (کلیسای گریگوری از شاخه ارتدکس) و اجرای مراسم و احکام دینی خود آزاد بودند و حکومت صفوی اجرای این امور را به بزرگان ارمنی واگذار می‌کرد و اگر در مقاطعی کوتاه مانند برهه‌ای از حکومت تهماسب اول و یا اواخر حکومت صفویان، سختگیری‌هایی نسبت به ارامنه اعمال شد، این رفتار متوجه فقط ارمنستان نبود و شامل ولایات دیگر نیز می‌شد. اما این مراحل و اعمال نسبت به کل حکومت صفویان آنقدر کوتاه مدت و جزئی بود که در مقیاس سیاست کلان این سلسله قابل اغماض به نظر می‌رسد.

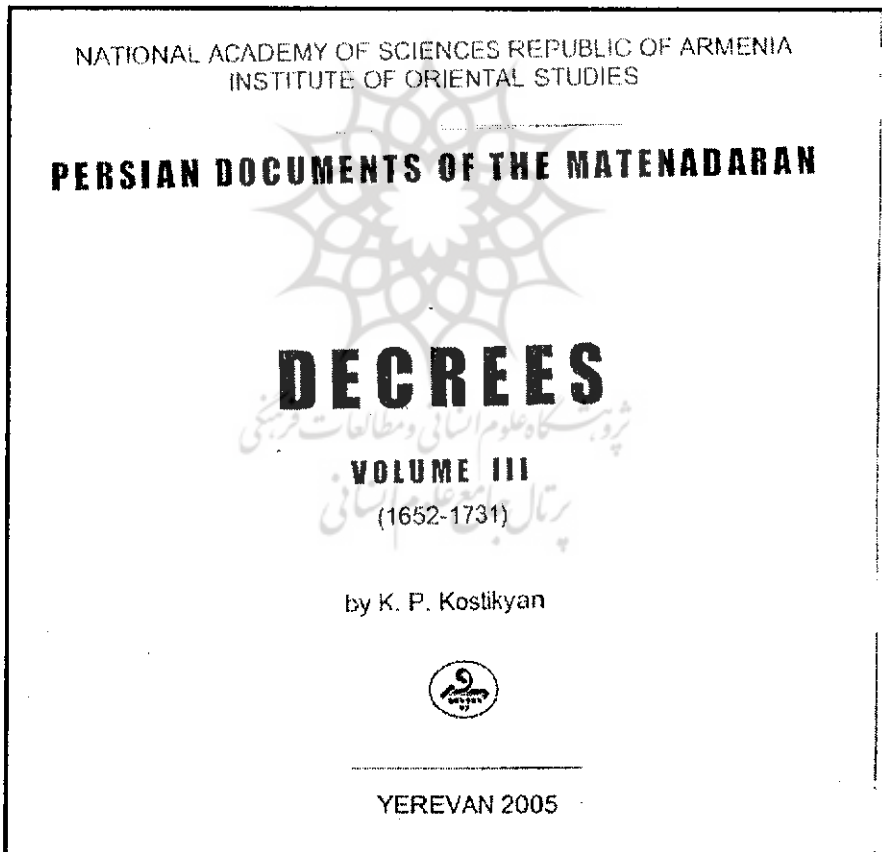
شواهد این مدعا در اسناد، مدارک و تحقیقات تاریخی، فراوان به چشم می‌خورد.<sup>۱</sup> بخشی از اسناد و مدارک فرامینی است که توسط انستیتوی نسخ خطی ماتناداران ایروان در سه جلد، تحت عنوان فرامین فارسی ماتناداران به چاپ رسیده است.<sup>۲</sup>

عنوان روی جلد اثر - عنوان روسی به دلیل ناخوانا بودن رنگ زمینه حذف شد



اخیراً جلد سوم این مجموعه توسط دوستی که به مأموریتی فرهنگی در ایروان اشتغال دارد، به دستم رسید. این مجلد شامل نود فرمان (سند) از عصر صفوی است که در سال ۲۰۰۵، با تلاش کی. پی. کاستیکیان به چاپ رسیده است.<sup>۳</sup> این کتاب شامل تقریباً صد و هشتاد صفحه توضیح و ترجمه متن فرامین به زبان انگلیسی و تقریباً دویست و بیست صفحه ترجمه روسی همان توضیحات و متن فارسی فرامین است و تصویر فرامین و متن آنها را در حدود سیصد صفحه در بر می‌گیرد.

عنوان و مشخصات کامل اثر



نحوه چاپ اثر می‌رساند که آن را برای استفاده محققین مسلط به زبان‌های روسی، انگلیسی و فارسی آماده کرده‌اند و خود این امر حکایت از ارزش تاریخی فرامین مورد

بحث دارد. در مقدمه مفصلی که در بخش روسی و انگلیسی کتاب مندرج است درباره سوابق فعالیت‌های ایران شناسی و چگونگی گردآوری اسناد و مدارک تاریخی ایران در آرشیوهای ارمنستان بحث کرده و گزارشی نیز از محتوای مجلدات ۱ و ۲ این اثر به دست داده است که در صورت در دسترس نبودن مجلدات ۱ و ۲ می‌تواند ما را با عناوین و اهمیت مسائل کلی فرامین چاپ شده در آنها آشنا کند. لذا برای آشنایی با اهم این مسائل ترجمه بخش‌های مهم این گزارش در ذیل می‌آید:

مدارک تاریخی ایران (فرامین، اسناد تجاری و غیره) در حیات سیاسی، اجتماعی - اقتصادی، مذهبی و فرهنگی ارمنه، تحت حکومت ایرانیان نقش مهمی ایفا کرده است. به همین دلیل این مدارک طی قرون و اعصار به دقت مورد مراقبت قرار گرفته و از قرن هجدهم توجه دانشمندان ارمنی را جلب کرده است.

سیمون پروانتس<sup>۴</sup> خلیفه اچمیازین در قرن هجدهم در کتابخانه هولی سی<sup>۵</sup> این مدارک را مورد مطالعه قرار داد و آنها را براساس موقعیت و حقوق صومعه اچمیازین در کتاب خود به نام جمبر<sup>۶</sup> طبقه بندی نمود. سپس در قرن نوزدهم زمانی که تعدادی از دانشمندان ارمنی به صورت گسترده مدارک ایرانی را در مطالعه تاریخ ارمنستان مورد استفاده قرار دادند و ترجمه ارمنی آنها را در آثار خود منتشر ساختند، اسناد و مدارک ایرانی مجدداً مورد توجه زیادی واقع شد.

کار اصلی در این میان توسط اچ پاپازیان<sup>۷</sup> انجام گرفت. او به مطالعه مدارک تاریخی ایرانی، عثمانی و عربی ماتناداران پرداخت. او نتایج تحقیقات خود را منتشر ساخت که مجموعه فرامین و اسناد تجاری ایران تحت عنوان: "فرامین فارسی ماتناداران" در سه مجلد از آن جمله است.

جلد اول (منتشره در ۱۹۵۶/۱۳۳۵) بیست و سه فرمان را از تاریخ ۱۴۴۹م/۸۵۳ ق تا ۱۵۹۴م/۱۰۰۳ ق شامل می‌شود: چهار فرمان از حکام قراقویونلو، سه فرمان از حکمرانان آق قویونلو، چهار فرمان از شاه اسماعیل اول صفوی و چهار فرمان از شاه تهماسب اول، یک فرمان از شاه اسماعیل دوم و یک فرمان از هر کدام از حکمرانان ذیل: بیگلریگی آذربایجان، سلطان محمد خدابنده، سیمون حکمران گرجستان و فرمانی از حضرت محمد صلی الله علیه و آله

مجلد دوم (منتشره در ۱۹۵۹/۱۳۳۸ش) چهل و سه فرمان را از تاریخ ۱۶۰۳/۱۰۱۲ هـ.ق تا ۱۶۵۰/۱۰۶۱ ق به شرح ذیل شامل می‌شود: هفده فرمان از شاه عباس اول،

شش فرمان از شاه صفی اول، یک سند از امیر گنه خان بیگلر بیگی ایروان، دو سند از کیخسرو خان و یک فتوا که توسط شیخ الاسلام صادر شده است. جلد سوم بیست و هفت سند اقتصادی از تاریخ ۱۳۰۵/۷۰۵ق تا ۱۵۹۲/۱۰۰۱ق را شامل می‌شود.

پاپازیان با دقت بسیار زیادی متن فارسی فرامین و اسناد را خواند و آنها را با ترجمه ارمنی و روسی منتشر ساخت. به هنگام ترجمه اسناد به ارمنی و روسی او کوشش کرد با دقت فراوان نسبت به متن اصلی فرامین وفادار بماند و تا آنجا که سبک و ترکیب عبارات اجازه می‌داد تلاش کرد ویژگی‌های اصلی فحوای متون را محفوظ دارد و ویژگی‌ها و روح زمانه سبک این نوع کارهای منشیانه را آشکار کند. او اصل و تصویر مدارک را برای مطالعه و تفاسیر ضروری علمی فراهم آورد.

مجلدات این اثر شامل فرهنگ اصطلاحات مالیاتی، اجتماعی، اداری و اصطلاحات دیگر است و مؤلف معنی اصلی آنها را در شرایط زمانی و موارد استفاده خاص آنها ارائه داده است.

مؤلف برخی از اصطلاحات را برای اولین بار براساس مدارک و فرامین دیگر تعریف و بررسی کرده است.

پاپازیان در مقدمه مجموعه حاضر اظهار داشت که مایل به انتشار بقیه این اسناد و مدارک در مجلدات بعدی است. اما به هر حال بنابر دلایلی که بر ما مجهول است او موفق به ادامه انتشار این مجلدات نشد.

ماتناداران ایروان مخزن اسناد و مدارک فراوان منتشر نشده ایرانی است که برای مطالعات ارمنی و ایرانی مواد ارزشمندی در خود دارند. بخش عمده‌ای از این اسناد و مدارک هنوز انتشار نیافته‌اند.<sup>۸</sup>

ما تلاش کردیم که حتی المقدور از اصول در روش پاپازیان پیروی کنیم و در همین راستا تصویر فرامین را همراه با متن فارسی و ترجمه آنها ارائه دادیم. مجموعه‌ها تنها فرامینی را شامل می‌شود که به لحاظ تعداد قطعات و سبک در قیاس با اسناد حکمرانان محلی متفاوت هستند. علاوه بر این اغلب به جای ترجمه روسی فرامین، ترجمه انگلیسی آنها را آورده ایم.

این مجموعه نود فرمان از پادشاهان صفوی: عباس دوم، سلیمان، سلطان حسین و تهماسب دوم، از تاریخ ۱۶۲۵/۱۰۳۵ تا ۱۷۳۱/۱۱۴۴ را شامل می‌گردد. این مجموعه به

پنج قسمت خاص قابل تقسیم است:

۱. فرامین شاه عباس دوم و سلیمان که بر فتاوی صادره از روحانی بزرگ مسلمان در مورد حقوق مذهبی ارامنه و دیگر حقوق آنان تحت حکومت صفویان تأکید دارند.
۲. فرامین مربوط به دارایی و دیگر مسائل صومعه‌ها از قبیل اراضی، مالیات اختصاص یافته به کلیساها، کارکنان حکومتی، ممنوعیت اعمال خلاف قانون گناهکاران مختلف علیه دارایی‌های خصوصی، شئون کلیسا و کارهای ناشایست مأموران محلی.
۳. فرامینی که بر حقوق روحانیان عالی ارمنی تأکید دارند، مانند خلیفه اچمیازین و آغونک<sup>۱</sup>، اسقف‌های صومعه‌های تتاف<sup>۲</sup>، دراشام<sup>۳</sup>، و آگولیس<sup>۴</sup>؛ تعدادی از فرامین، تنازع مقامات متعدد را برای نیل به مقامات بالاتر ترسیم می‌کند.

۴. فرامینی که فعالیت‌های تبلیغی را میان جوامع ارمنی ایران منع می‌کند.
۵. فرامین شاه تهماسب دوم که در صدد کسب حمایت مردم ارمنی فاقد قدرت سیاسی هستند.

سلطنت شاه عباس دوم (۱۶۴۲-۱۶۶۶ / ۱۰۵۲-۱۰۷۷) با تمرکز بیشتر قدرت شناخته می‌شود. توجه ویژه این پادشاه به امور حکومتی معطوف و نگران وقوع اعمال افراطی غیرقانونی و ظلم و ستم بود و به تقویت حکومت مرکزی اهتمام می‌ورزید. شانزده فرمان از این مجموعه توسط این پادشاه صادر شده است.

شاه سلیمان صفوی دو بار تاجگذاری کرد: اول به نام صفی دوم در نوامبر ۱۶۶۶ / ربیع‌الثانی ۱۰۷۷ و بار دوم به نام سلیمان در مارس ۱۶۶۸ / شوال ۱۰۷۸.<sup>۱۳</sup> قابل ذکر است که دوره سلطنت این پادشاه آغاز افول قدرت دولت صفویان بود. او منشی متفاوت در قبال امور حکومتی در پیش گرفت که منجر به انحطاط اوضاع سیاسی و اقتصادی کشور گردید. این رویه و ویژگی‌های منتسب به شاه سلیمان در زمان جانشین وی شاه سلطان حسین با شدت بیشتری ادامه یافت.

مسائل مربوط به جماعات ارمنی ساکن در نواحی شرق ارمنستان تابع ایران، براساس مدارک و فرامین این مجموعه قابل ارائه و بررسی هستند. ولایت‌های چخورسعد، قندزک - قراباغ و نخجوان، قلمرو شرقی ارمنستان را که تحت اداره وزیر آذربایجان بود، تشکیل می‌دادند. به همین دلیل برخی فرامین که برای رسیدگی به مسائل اتباع ساکن این نواحی صادر شده‌اند خطاب به وزیر آذربایجان نوشته شده‌اند.

ایروان، شهر اصلی ارمنستان ایران، کرسی بیگلر بیگی و مرکز چخور سعد بود. دره آرات و نواحی اطراف آن، بخش مرکزی چخور سعد را تشکیل می‌داد و همچنان از چهارده قرن قبل به نام امیر سعد، حاکم وقت آن سرزمین نامیده می‌شد.

در دوره سلطنت شاه سلیمان و سلطان حسین، قدرت روحانیون مسلمان به رهبری محمدباقر مجلسی ۱۶۲۷-۱۶۹۸ / ۱۱۱۰-۱۱۳۷ افزایش یافت. محمدباقر نخست منصب شیخ الاسلامی داشت و سپس به مقام ملاباشی حکومت صفویان نایل آمد. این مقام پس از مرگ وی به پسر بزرگش محمدحسین رسید. محمدباقر مجلسی نفوذ زیادی بر این دو پادشاه صفوی داشت و فرامین خود را اغلب به اجرا در می‌آورد. شاه سلطان حسین در نتیجه ترغیب روحانیون بزرگ شیعه، خصوصاً ملا محمدباقر مجلسی، فرامین غیرمنصفانه‌ای علیه اقلیت‌های دینی از جمله ارمنیان صادر کرد. در بهار ۱۰۷۹/۱۶۶۸ خلیفه هاکوب جنایتی<sup>۱۵</sup> به اصفهان رفت. او هدایای ارزشمندی از جمله پنجاه سکه طلا برای شاه سلیمان برد و فتواهای محکمی در حمایت از حقوق و رسوم مردم ارمنی (مانند ازدواج، دفن آرامنه مطابق قوانین ارمنی، به صدا در آوردن ناقوس کلیساها، مرمت کلیساها و ساخت یک کلیسای تازه) گرفت.

در میان فرامین مجموعه حاضر، فرامینی وجود دارد که به قصد ممانعت از فعالیت‌های تبلیغی مبلغین کاتولیک در میان اتباع ارمنی ایران صادر شده است. تبلیغات هیئت‌های مبلغ کاتولیک در ایران در قرن شانزدهم به علت گسترش روابط اقتصادی و سیاسی بین ایران و اروپا تشدید شد. مبلغین کاتولیک تلاش زیادی به کار بردند تا تجار متنفذ و ثروتمند جلفای جدید در حومه اصفهان را به آئین خود درآورند تا از ثروت و قدرت آنان بهره‌مند گردند. هفت کلیسای کاتولیک در اصفهان وجود داشت که از آن میان چهار کلیسا در جلفای نو واقع بود.

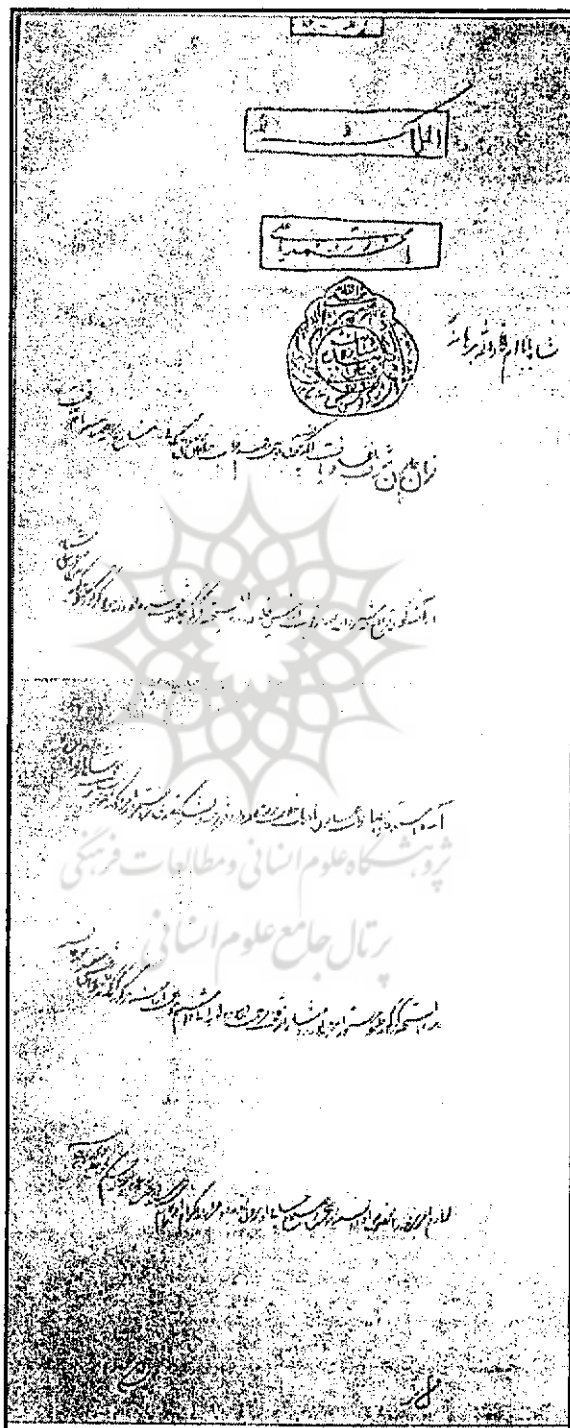
در آن موقع روحانی بزرگ ارمنیان گریگوری جلفای نو تلاش خستگی ناپذیری علیه تبلیغات کاتولیکی به عمل آورد. جماعات ارمنی را از ارتباط با مبلغین کاتولیک و توجه به مدارس آنان منع کرد. شاه سلیمان در نتیجه تلاش‌های استپانوس<sup>۱۶</sup>، رئیس منطقه کلیسائی جلفای نو، دستور داد مبلغین را از اصفهان بیرون کنند و کلیسای کرملیت‌ها را ویران سازند. روحانیت ارمنی جلفای نو وارد کشمکشی سخت علیه هیئت‌های مبلغ کاتولیکی شدند. آنها کتابهایی در رد ایمان کاتولیکی انتشار دادند و از اصول کلیسای

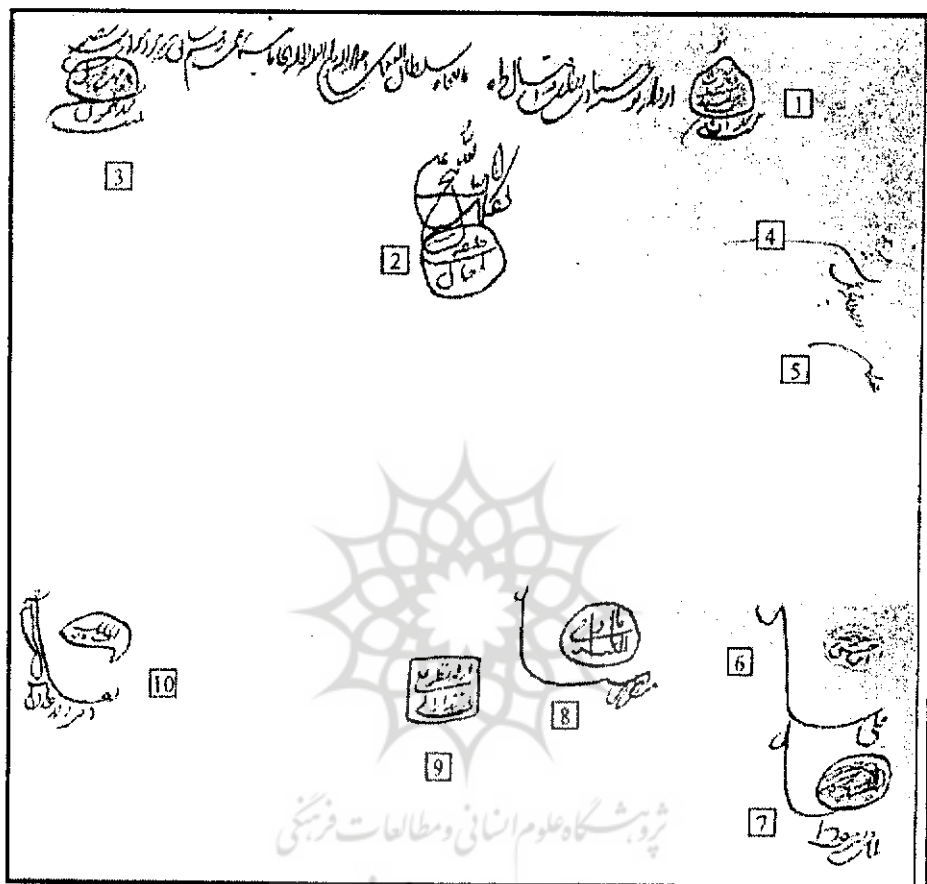
ایوستولیک<sup>۱۷</sup> حمایت کردند و به دایر کردن مدارس و کتابخانه‌های خود پرداختند.<sup>۱۸</sup> چنان که اشاره شد مطالب فوق ترجمه بخشی از مقدمه انگلیسی کتاب در معرفی اهمیت و انواع فرامین چاپ شده در این اثر است. این مقدمه شانزده صفحه است و تقریباً نصف آن که بنا بر اهداف این مقاله ضروری بود، ترجمه شد. چنان که از متن مقدمه بر می‌آید مطالب تاریخی مهمی در فرامین صفوی برای شناخت ابعاد مختلف سیاست آنها در ارتباط با اقلیت‌های دینی و خصوصاً ارمنستان وجود دارد که مهم‌ترین جنبه آن سیاست حفظ حقوق، آزادی‌های دینی و شئون مردم ارمنی ساکن در قلمرو ایران است. از نود فرامینی که در این مجلد معرفی و بررسی شده‌اند نزدیک به دو سوم آنها فرامینی در جهت حفظ حقوق و مالکیت ارامنه است.

از نکات جالب دیگر، مخالفت رهبران ارمنی با تبلیغات هیئت‌های مذهبی مبلغین مسیحی اروپایی از جمله هیئت کرملیت‌ها است که حکومت صفوی از این درخواست رهبران دینی ارمنی حمایت کافی به عمل آورد. این فرامین به وضوح نشان می‌دهد که شاهان صفوی در عین اعتقاد راسخ به اسلام و تشیع (آنچنان که می‌فهمیدند و عمل می‌کردند) از حقوق اقلیت‌ها به طور کامل حراست می‌نمودند و تبعیضات دینی در مورد آنان روا نمی‌داشتند. در ادامه چهار نمونه از این فرامین معرفی و به اجمال بررسی خواهد شد.

این فرامین به صورت نمونه و برای نشان دادن کلیات مجموعه انتخاب شده‌اند و شماره هر کدام بر بالای صفحه مندرج است (فرمان‌های شماره ۱ و ۳۶ و ۸۹ و ۹۰) استفاده کامل از این فرامین مستلزم چاپ همه آنهاست که تقریباً به یکصد و شصت فرمان بالغ می‌گردد.







این فرمان به عنوان اولین فرمان در مجموعه فرامین ماتناداران به چاپ رسیده است و انتقال قدرت به رهبر جدید آرامنه را بعد از فوت رهبر قبلی نشان می‌دهد. عناوین بالای فرمان (ص ۱۴) نشانگر اعتقادات شاه عباس ثانی و نشانه‌های او در صدور این نوع فرمان‌ها است.

در پشت فرمان ده مهر وجود دارد که توجه به متن آنها سیستم اداری آن زمان و مقامات مختلف ذی مدخل در صدور این نوع فرامین را نشان می‌دهد. متن فرمان به تفکیک دو قسمت A, B در ادامه آمده است.

هو الله سبحانه  
الملك الله  
یا محمد یا علی  
شاه بابا ام انارالله برهانه

[رونوشت مهر شاه عباس ثانی]: حسبی لله، بنده شاه ولایت عباس ثانی، جانب هر که با علی نه نکوست هر که گو باش ندارم دوست هر که چون خاک نیست بر در او گر فرشته است خاک بر سر او.

فرمان همایون شرف نفاذ یافت آن که چون به موجب رقم نواب خاقان.

رضوان مکانی به تاریخ شهر رجب سنه ۱۰۳۱ خلافت ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بعد از فوت اوانیس خلیفه بزیده المسیحیه گریگور خلیفه شفقت شده بود و درینولاء گریگور خلیفه مذکور به درگاه عرش اشتباه آمده استدعاء امضاء نواب همایون ما در باب خلافت مزبور نمود و از دفتر توجیه و لشکر تصدیق بر استمرار امر مذکور نمودند بنا بر شفقت شاهانه درباره زیده المسیحیه گریگور خلیفه به دستور امر مزبور را به مشارالیه شفقت و مرحمت فرموده ارزانی داشتیم. جماعت ارامنه مذکور گریگور خلیفه را ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانسته از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند و اعزاز و اکرام او را لازم شناسند درین باب قدغن (دانسته) هر ساله حکم مجدد نطلبند و در عهده دانند.

تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۰۶۲. مطالعات فرنگی

[ظهر] [مطالب مندرج در پشت فرمان]

۱. از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عالیجاه سلطان العدال اعتماد الدوله علیه العالیه الخاقانیه بر ضمن رقم سابق که نزد نواب است بیضه.

۲. ثبت مهر اعلی شد،

۳. توکلت علی الله، [رونوشت مهر]: خلیفه سلطان.

۴. ثبت مهر همایون شد،

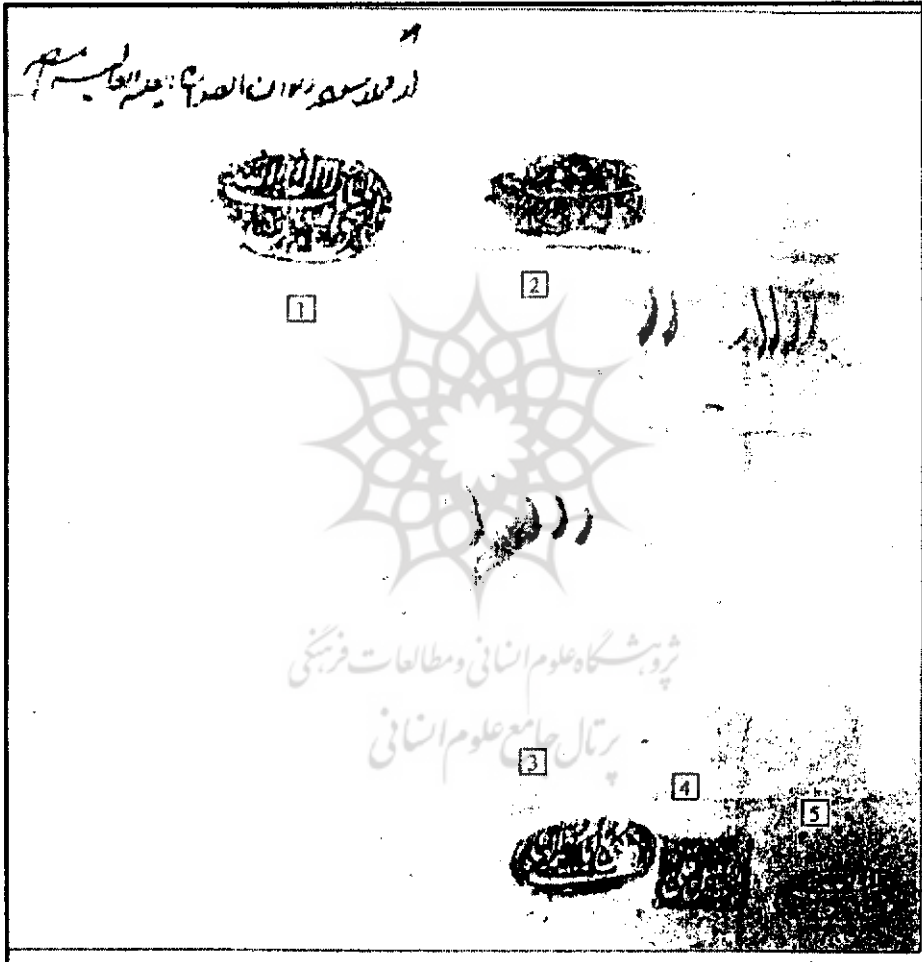
۵. در روز نامچه عمل شد

...

۶. قلمی شد، [رونوشت مهر]: ابن حسن.

۷. ثبت دفتر سر خط شد، [رونوشت مهر]

۸. به نظر رسید، [رونوشت مهر]  
۹. [رونوشت مهر]: نظر علی مازندرانی  
۱۰. به قلم دفتردار عرفان آمد، [رونوشت مهر]



فرمان شماره ۳۶، از شاه سلیمان به سلیمان بیگ صادر شده است. متن داخل مهر نشان می‌دهد که عبارت مذهبی دیگری نسبت به مهر شاه عباس دوم به کار رفته است. و این رویه در مورد همه شاهان صفوی صدق می‌کند. اما متن فرمان حکایت از رسیدگی به شکایات ارامنه دارد و سلیمان دستور داده که آنچه به ناحق از آنان گرفته شده پس داده شود. پشت برگ نسبت به فرمان قبلی (شماره ۱) خالی تر است. این امر شاید نشانه کم

توجهی مقامات باشد.

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل علی النبی و الوصی و البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و الکاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی و المهدی

فرمان همایون شد آن که چون درین وقت زبده الشباه اوانس محراسیا و سایر سکنه وانک طاتف قبانات به درگاه جهان پناه آمده به عرض رسانیدند که از حکام و جماعت سکنه آن ولایت ظلم و زیادتی به ایشان واقع شده مبلغی به خلاف شرع و حساب از ایشان جبراً بازیافت نموده‌اند و احکام مطاعه لازم الاطاعه در باب مطالبات ایشان صادر شده مجدداً استدعاء حکم اشرف به محصلی رفعت و معالی پناه سلیمان بیگ غلام خاصه شریفه نمودند که موافق مضمون احکام مطاعه مطالبات ایشان را موافق شرع شریف گرفته واصل و عاید گرداند. بنابراین مقرر فرمودیم که رفعت و معالی پناه سلیمان بیگ مشارالیه در حضور اهالی شرع انور موافق احکام مطاعه لازم الاطاعه و قانون شریعت مقدس مطالبات شرعی و حسابی جماعت مزبوره را بعد از ثبوت و لزوم شرعی گرفته تسلیم و نوعی نماید که احقاق حق شده ظلم و تعدی و ستم و زیادتی خلاف شرعی واقع نشود. به عهده عالیجاه بیگلر بیگی آن حدود که در هر باب امداد و اعانت شرعی و حسابی محصل مزبور به تقدیم رساند. درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر ذی حجه الحرام سنه ۱۰۷۹.

[ظهر]

از قرار مسوده دیوان الصداره العلیه العالیه، بیضه

۱. [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبین عبد...

۲. [مهر]،

۳. [مهر]،

۴. [مهر]: اسمعیل قلی

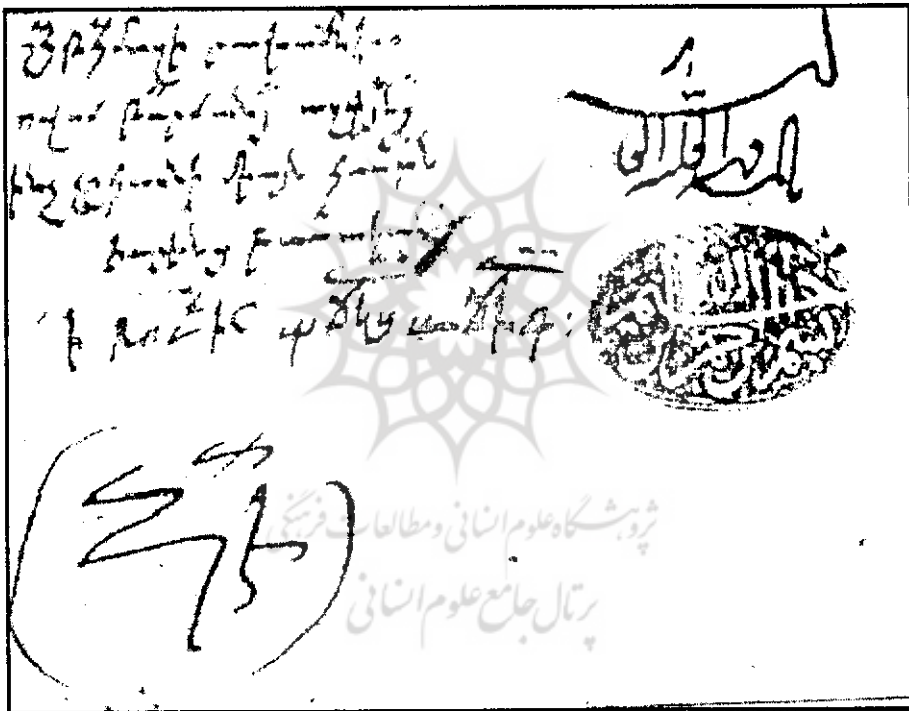
۵. [مهر]: ... محمد جابر.

[مهر شاه طهماسب ثانی]: بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۹

حکم جهان مطاع شد آن که بنا بر وفور اشفاق خسروانی درباره ارامنه اوج کلیسا مقرر فرمودیم که هر یک از جماعت مذکوره که به شرف اسلام مشرف گردد دعوی ارث

از متوفیان مسیحی اقوام خود نموده بدان علت متعرض و مزاحم خویشان مسیحی خود نگردد. عالیجاه امیرالامراء العظام بیگلر بیگی و عمال الکای چخور سعد حسب المسطور مقرر دانسته نگذارند که احدی بعلت ارث مذکور مزاحمت باحوال طایفه مذکوره نرساند و در عهده شناسد.

تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۱۴۳.



فرمان شماره ۸۹ از شاه تهماسب دوم، این فرمان چهار سال پس از سقوط اصفهان به دست افغانها صادر شده است. در متن فرمان دو مهر بیشتر وجود ندارد و این مسئله حکایت از فقدان سیستم اداری مفصل دارد. متن فرمان تازگی ندارد و در فرامین قبلی هم توسط شاهان قبلی صفوی مطالبی مشابه دیده می شود. از این سری فرامین می توان دریافت که عده ای از ارامنه به طمع به دست آوردن مال و اموال اقوام خود به اسلام می گراییدند اما شاهان صفوی جلوی این رویه را می گرفتند. در پشت برگ (۸۹b) فقط

یک عبارت و یک مهر حک شده است و عبارتی که به خط ارمنی دیده می‌شود بعداً بدان افزوده شده است. عبارت اصلی و متن مهر به شرح ذیل است:

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: بسم الله الرحمن الرحیم ۱۱۳۹

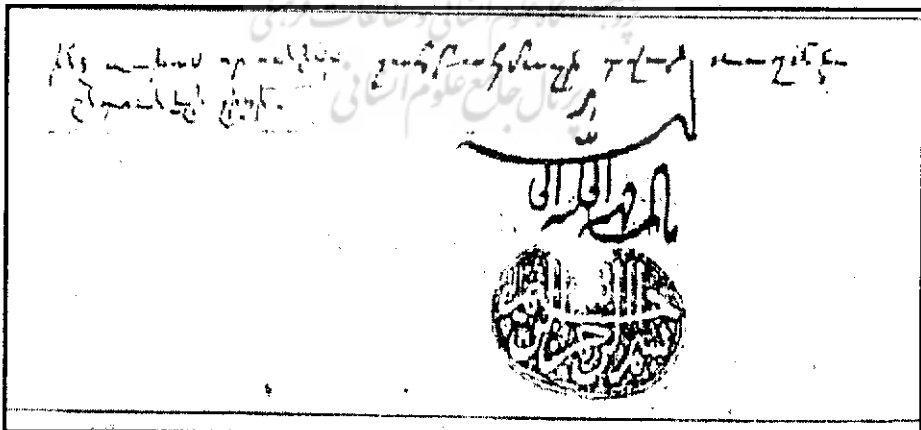
[مهر شاه طهماسب ثانی]: بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۹

حکم جهان مطاع شد آن که بنابر شفقت شاهانه درباره زبده الرهبانیان المسیحیه عمدہ القسیسین العیسویه ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا و کشیشان و رهبانان و نصاری معبد مزبور کل ارقام و احکام و فرامین ازمنه سلاطین جنت مکین انارالله تعالی براهینهم را که در باب امور اوچ کلیسیا و جماعت مزبوره به طریقی که شرف صدور یافته در دست دارند به امضای همایون ممضی و منتفذ و مقرر فرمودیم که احدی از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نوزد مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی رقم این عطیه را در دفاتر خلود ثبت نموده از شایبه تغییر و تبدیل مصون و محروس شناسند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده شناسند.

شوال المکرم سنه ۱۱۴۳.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه، [مهر]: بسم الله الرحمن الرحیم ۱۱۳۹.



شرایط کلی مندرج در فرمان شماره ۸۹ را در این فرمان هم می‌توان ملاحظه کرد.

## پی نوشت

۱. خوش رفتاری صفویان با عیسویان به معنی عام کلمه و با ارامنه به معنی خاص در زمان شاه عباس اول، علاوه بر آن که مبنایی برای تداوم این رفتار پس از وی گردید، در اغلب موارد موجب حیرت فرستادگان اروپائیان هم می‌شد. اتخاذ این سیاست توسط شاه عباس اول هر چند به نظر برخی از محققین از جمله نصرالله فلسفی، دارای انگیزه سیاسی و به قصد جلب حمایت اروپائیان در جنگ به عثمانی صورت گرفت ولی در عمل به حال ارامنه مفید واقع شد. در این مورد از جمله رک: سفرنامه پیتر و دولواله، ترجمه شجاع‌الدین شفا، انتشارات علمی و فرهنگی؛ سفرنامه آنتونیو دو گوآ، به نقل از نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، ج ۳، تهران، علمی، چ پنجم، ۱۳۷۱، ص ۹۳۳-۹۷۱.
۲. مجله پیمان، شماره ۵ و ۶، ص ۷۱، در پایان مقاله‌ای با عنوان: 'ایران شناسی در منابع ارمنی' نوشته پروفسور واهان بایوردیان، ترجمه گریگور آراکلیان، انستیتو نسخ خطی ماتناداران را یکی از سه مرکز اصلی ایران شناسی ارمنستان معرفی کرد. علاوه بر این، در مقدمه 'فرامین فارسی ماتناداران' که به انگلیسی نوشته شده، سابقه، اهمیت و غنای اسناد تاریخ در این مؤسسه مورد بررسی قرار گرفته که بخش‌های لازم آن برای متن مقاله ترجمه شده است.

3. K. P. Kostikyan.
4. Simeon Yerevants.
5. Holy See.
6. Jambr.
7. H. Papazin.

۸. با توجه به این مطالب و برخی مطالب قبلی کاملاً معلوم است که بخش معتابھی از این اسناد و مدارک و فرامین تاریخی در انستیتوی خاورشناسی ماتناداران بدون تحقیق و بررسی باقی مانده و از دسترس محققین به دور هستند. لذا با توجه به اهمیت این مدارک در روشن ساختن برخی مجهولات تاریخی ایران، شایسته است در شرایط حسن روابط موجود بین ارمنستان و جمهوری اسلامی ایران، مسئولان ذی ربط این کار مهم فرهنگی را مورد توجه قرار دهند و متخصصین را برای بررسی و تهیه میکروفیلم از آنها اعزام دارند. با توجه به تلاش، حوصله و دقت عملی دانشمندان ارمنی که تا اینجا توانسته‌اند مجلدات ارزشمندی از اسناد را منتشر نمایند، ادامه این کار توسط متخصصین ایرانی منجر به شکل گیری تلاشی شایسته در این راه خواهد بود.

9. Aghvank.
10. Tat'ev.
11. Darashamb.
12. Agulis.

۱۳. عبدالحسین الحسینی الخاتون آبادی مؤلف کتاب وقایع السنین و الاعوام که از مورخان معاصر این دوره است تاریخ دقیق این دو جلوس را طی سال‌های ۱۰۷۷ و ۱۰۷۸ به شرح ذیل آورده است:  
او در شرح 'وقایع سال هزار و هفتاد و هفتم' جلوس اول را چنین یاد می‌کند: 'جلوس شاه صفی الثانی بعد موت آبیہ فی ربیع الثانی' و در شرح وقایع سال هزار و هفتاد و هشتم در شرح جلوس دوم می‌نویسد:



اجلوس ثانی نواب اشرف اقدس همایون شاهی ظل‌اللهی در قوی ایل در شوال سنه هزار و هفتاد و هشت و احضار جمیع علماء در مجلس سامی در دولتخانه مبارکه... وقایع السنین و الاعوام، چاپ شهاب‌الدین المدعو بالنجفی الحسینی المرعشی، قم، ذی القعدة ۱۳۵۳، ص ۵۲۸-۵۲۹. یادآوری می‌شود تاریخ‌های قمری و شمسی معادل سنوات میلادی توسط مترجم با مراجعه به منابع، به متن مقاله افزوده شده است.

۱۴. در مورد زندگی و عقاید ملامحمدباقر مجلسی از جمله به مقاله دکتر عبدالهادی حائری مندرج در دایره المعارف اسلام، ج ۵، ۱۹۸۵، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۶ که توسط اینجانب ترجمه و در یادنامه آن استاد فقید با عنوان: خود آگاهی و تاریخ پژوهی، تهران انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹، ص ۴۹۱-۴۸۷، به چاپ رسیده، رجوع شود. ضمناً سال درگذشت مجلسی در متن انگلیسی ۱۶۹۹ چاپ شده که براساس مقاله فوق و منابع دیگر به ۱۶۹۸ تصحیح گردید.

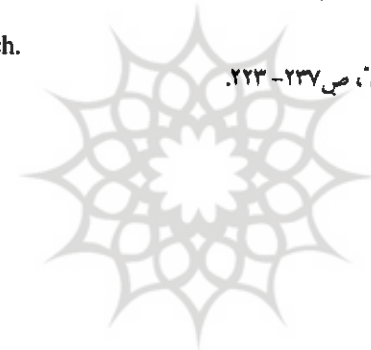
15. Catholios Hakob Jughayets'i.

اصطلاح معادل "Catholios" در فرامین عصر صفوی "خلیفه" به کار رفته در نتیجه در متن ترجمه نیز عبارت "خلیفه" به جای "کاتولیکوس" انتخاب شد.

16. Step'anos.

17. Apostolic Church.

۱۸. مقدمه انگلیسی: "فرامین ماتناداران"، ص ۲۳۷-۲۲۳.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی